

STAFETT-TEXT FRÅN EN DIALOG PÅ NORDENS FOLKHÖGSKOLA BISKOPS ARNÖ

OM DEN INDIVIDUALISTISKA SOLIDARITETEN

Avslutande reflektioner av Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane

---

Seminariet genomfördes den 17 november 10.00 – 16.00. Ett fyrtiotal personer deltog. Gösta Vestlund och Adrienne Sörbom bjöds in som inledare. Rubriken – ”Den individualistiska solidariteten” – kan betecknas som politikens tulipanmaros, det vill säga en omöjlig korsning

Skälet till valet av titel var att Gösta och Adrienne kunde berätta om att det inte är samma individualism som förr. Den nu framväxande individualismen präglas av en strävan efter ett samhälle där både frihet och solidaritet kan förenas och där man ser att varje enskild handling har en politisk dimension. Detta kräver ett omtänk.

Dialogen dokumenterades både genom väggtidningar och löpande text. Flera deltagare kommenterade dialogen i efterhand. Du kan ta del av föreläsarnas inspel, dialogen samt deltagarnas kommentarer på <http://www.kunskapsabonnemanget.se>.

Varför en stafett-text?

Stafett-texter är avsedda att knyta samman dialoger. De är avslutningen på en aktivitet och ger en ingång till en ny. Varje dialog väljer sina egna teman men – eftersom många deltagare är desamma och då den nya dialogen ingår i en serie – så kan den inte frigöra sig från det som varit. Att göra en stafett-text är att göra några av de frågetecken som kvarstår – åtminstone i våra huvuden – synliga.

Vad behöver sägas för att stödja demokratin i vår tid?

Dialogerna på Nordens Folkhögskola Biskops Arnö är ett försök med en ny typ av öppna seminarier. Seminarierna knyter an till folkbildningens uppdrag att erbjuda samhällets medborgare den kunskap de behöver för att kunna delta i samhällsbygget. I början på förra seklet innebar detta att se sig som medlem i ett kollektiv där man var en ”kugge i ett maskineri” som sköttes av därtill utvalda personer. Men det handlade också om att göra det möjligt för alla medborgare att aktivt göra en klassresa och delta i den representativa demokratin.

I tidiga skrifter och protokoll finns formuleringar om att syftet med studiecirkeln var att förbereda sig och öva sig så att man en dag också skulle kunna åta sig att ”svinga klubban”. Andra studiecirkelar formades för att mer handgripligt ”ta saken i egna händer”. Man kunde till exempel gemensamt bygga det folkets hus man behövde – och därmed markera sitt oberoende av den som just då satt på pengarna.

Två resonemang stod under hela 1900-talet i konflikt med varandra – individualism och kollektivism. Våra nordiska politiska institutioner och folkrörelser baserades på analyser som byggde på kollektivismen men med respekt för och omsorg om individen. Vi kan alla observera hur samhällsutvecklingen otvetydigt går mot en ökad individualism. Vi och alla andra inser mer och mer att vi är medlemmar i sociala system och att vårt handlande påverkar dessa. Flera studier visar också att de gamla kollektiva resonemangen förlorar i uppslutning. Detta skapar en ny situation.

Gösta Vestlund och Adrienne Sörbom påpekade emellertid i sina inspel att den nu framväxande individualismen präglas av en strävan efter ett samhälle där både frihet och solidaritet kan förenas och där man ser att varje enskild handling har en politisk dimension. Vi börjar långsamt inse att de stora hoten mot mänskligheten inte kan avvärras ens genom extremt goda, kloka och övergripande beslut. Ansvaret kan inte delegeras uppåt. Systemet formas av allas enskilda handlingar. Det lever sitt eget liv som vi är med att skapa.

De stora samhällsfrågorna kräver att vi, var och en, tar ställning och tar ansvar för vårt agerande. Var och en av oss måste också kunna konfrontera de personer i vår närhet som handlar oklokt och egennyttigt. Vi måste alla allt bättre förstå hur vårt samhälle utvecklas, vart det bär hän och vad som kan påverkas.

Vi vet numera också alla att saker och ting inte alltid är som vi tror. Vi vet också att ren och medveten desinformation används för att påverka oss, skapa opinioner och påverka skeenden. Vi vet att resonemang medvetet formas och konstrueras för att leda i en för vissa personer och grupper önskad riktning. Det är ”sägandet” som är ett politiskt problem – inte lyssnandet.

Även den enklaste fråga visar sig synnerligen komplex om man som medborgare tillåter sig att ta den på allvar – och den har dessutom rötter långt bortom och långt under de rationella argumenten. Vi måste därför var och en också kunna uppmärksamma och kritiskt granska alla de ”självklarheter” som ligger inbäddade i varje resonemang. Det handlar inte längre om att få färdigtuggade svar och förenklade lösningar. Det handlar om att få möjlighet att tänka själv och ta ställning.

Frågan är emellertid inte löst bara genom att konstatera detta. Att vara betrodd och att handla omdömesgillt är en fråga för oss alla. Här gäller verkligen en för alla, alla för en. Om förtroendet för det kloka politiska handlandet förloras kan kontrollsamhället slå till med full kraft. Vi kan drabbas av totalitära och antidemokratiska rörelser med fundamentalistiska värderingar genom vilka ordning skapas med repressalier, hot och hårda straff.

Men – vilka demokratiska frågor behöver då prioriteras och behandlas? Vad behöver gemene man känna bättre till för att i dagens – och kanske framför allt i morgondagens – samhälle kunna ta sitt medborgerliga ansvar? Vilka arbetsformer för kunskapsgenerering och spridning blir i det nya individualistiska och globala samhället relevanta och tillräckligt effektiva? Vilka måste överges?

Låt oss pröva med en välgrundad gissning när det gäller vilket håll vi tror att resonemangen om dessa frågor måste röra sig.

För några år sedan gjorde ett stort konsultföretag reklam för sig själv genom bilden av ett fiskstim som blixtnabbt ändrade riktning. Budskapet som förmedlades var att även om varje fisk var en separat och självständig individ så kunde man tillsammans agera samfällt som en enda. Stimmet var en individ, en kropp, i sig. Konsultföretaget menade förstås att detta var en princip som också gällde för människor och att man visste hur man gjorde för att få den att fungera.

Detta förefaller vara en paradox. Hur kan man som självständig individ trots allt vara underordnad något gemensamt? Hur kan man fortfarande se sig som en individ trots att man deltar i ett ”stimmande”. Hur kan man få självständiga och kreativa människor att inte bara underordna sig yttre styrning och till och med få dem att se detta som önskvärt och fullständigt naturligt? Detta är en fråga som sysselsatt många filosofer genom åren.

1600-talsfilosofen Thomas Hobbes såg den mänskliga ”ordningen” som ett kontrakt som var och en gör upp med alla de andra. Detta kontrakt ger en man – eller en grupp – rätten att tala för dem alla. En förutsättning är att denne person eller grupp är avskild och utan förbindelse med de övriga förbundna. Ledningen är alltså av en annan sort, ensam och isolerad, oberoende och egenmäktig.

Genom att vara auktoriserad av de övriga blir suveränen

den person som säger vad de andra är, vad de vill och vad de är värda, den som bokför alla skulder, den som garanterar alla lagar, den som upptecknar register över egendom, den högste att fastställa värdet hos samhällsklasser, åsikter, bedömningar och valuta. Kort sagt blir suveränen vad Hobbes kallade Leviatan: den Dödlige Guden, som vi, näst efter den Odödlige Guden, har vår fred och vårt försvar att tacka för.¹

Vi känner igen detta ”kontrakt” som en av föreställningarna bakom hierarkisk styrning och representativ demokrati. Samordningen uppstår enligt denna föreställning genom att människor frivilligt underordnar sig – eller tvingar varandra att underordna sig – en legitim ordning. Humaniteten i denna lösning har visat sig tveksam i historiens ljus. Makten korrumpierar. Detta vill vi inte. Vi hoppas alla på den humana och upplysta styrningen – men blir ständigt lika besvikna.

Frågan är därför om denna bild av makten är i överensstämmelse med hur det faktiskt fungerar. Om bilden är missvisande – vilket inte skulle vara så konstigt eftersom den hämtats från 1600-talets förhållanden – så söker vi fånga makten på fel ställe. Vi finner aldrig skatten vid foten av regnbågen.

Vi menar att det med dagens erfarenheter finns anledning att använda sig av ett fullständigt annorlunda och alternativt sätt att se på detta fenomen. Istället för att tro på ett samhällskontrakt kan man utgå från de levande varelsernas sociala natur. Människor, babianer, fåglar och fiskar är sociala varelser. Samordningen uppstår inte genom något strängt system och en hierarkisk ledare på topp utan genom samarbetshandlingar och identitetsbildning – det vill säga genom

- Att man följer och identifierar sig med varandra
- Att man skapar allianser och värvar förtroende
- Att man upplever sig ha något gemensamt
- Att det finns något som de förbundna behöver och som man kan dela

Problemet är att samarbetshandlingen inte är självklar. Den bygger på ”för” - troende. Man tror på en viss reaktion hos de andra ”före” man handlar. Samarbetshandlingen blir meningslös om de andra då inte är pålitliga eller om de bryter mönstret. Då skapas kaos och vanmakt. Därför är det inte bara en fråga om den enskildes vilja och fria val. Man blir tvungen att samarbeta.

Var hamnar då makten och hur kan den återskapas? Vem har den? Jo – den som skapar starka förbindelser. Inte bara med andra människor utan också med fysiska och

---

¹ Citatet är hämtat från Bruno Latour ”Artefaktens återkomst” och är i sin tur en beskrivning av 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes filosofi.

imaginära resurser. *Föreställningarna* om dessa förbindelser – som ofta är omedvetna och utsagda – begränsar vårt handlingsutrymme och gör följsamheten önskvärd.

Om man exempelvis med viss säkerhet föreställer sig att någon har makten att nedkalla Guds (eller KGB:s) vrede är det rimligt att man inte bryter mot dennes föreskrifter. Om man med viss säkerhet tror att någon – exempelvis arbetsförmedlingen – kan påverka ens inkomst – så är det sannolikt att man anpassar sig till denna parts önsknings. Allt hänger på vad man tror om olika förbindelser och vilka förbindelser mellan olika aktörer och olika resurser som man tror faktiskt existerar.

Vad bestämmer då makten – Jo svarar den franske filosofen Michel Foucault – diskursen! Makten ligger i vad människor i samtalen med andra leds att tro på – inte hur det faktiskt förhåller sig. Det är genom samtalen som vissa förbindelser befästs och kommer att ses som sanna och relevanta. Det ligger i sakens natur att mycket blir gissningar. Man kan inte veta allt. Man måste i sin tro få stöd av andra som också tror. Man tror därför inte främst på något för att det är bevisat sant utan för att man identifierar sig med och tror på den som säger att det är sant.

Vi återkommer nu till Gösta Vestlunds påpekande att den nu framväxande individualismen präglas av en strävan efter ett samhälle där både frihet och solidaritet kan förenas och där man ser att varje enskild handling har en politisk dimension. Detta är i grunden ett krav på att medborgare skall ges möjligheter att agera politiskt klokt och göra sig betrodda. Denna strävan är emellertid oförenlig med så som samhället i dag fungerar. Den leder därför till en kris för dagens existerande demokratiska institutioner. Detta är i grunden en kunskapskris. Vi menar att detta är en fråga om vad som sägs och hur det sägs.

Den fråga som måste ställas är vilka verbala aktiviteter som skapar den nödvändiga trovärdigheten för att klargöra olika sakförhållanden på ett sådant sätt att kunskapen leder till ett konstruktivt samarbete och till ett demokratiskt och humant samhälle? Vi behöver inte ta del av massmediala alster särskilt länge för att se hur just denna kunskapskris blir allt djupare och trovärdigheten allt mindre.

Denna kunskapskris försökte den franske filosofen och idéhistorikern Michel Foucault belysa genom en föreläsningsserie vid University of California i Berkely 1983 under temat ”Diskurs och sanning: Problematiseringen av parrhesia”.² Från den grekiska demokratiska traditionen hämtade han begreppet *parrhesia*. Han såg parrhesia som en nödvändig ingrediens i det samtal som kan leda till de förändringar vi alla ser som nödvändiga. Vi delar hans uppfattning. Också vi ser parrhesia som grunden för de demokratiska samtal som hedrar individens önskan om att handla politiskt.

---

² Föreläsningarna tecknades ned och finns samlade i en bok. Foucault M (2001): *Fearless speech*. Los Angeles: Semiotext(e).

Foucault använder fyra långa seminarier för att förklara begreppet och dess användning. Det vore förmätet av oss att tro oss om att kortfattat kunna redogöra för dessa resonemang. Från sidorna 19-20 i boken har vi hämtat följande citat

Parrhesia är en verbal aktivitet i vilken en talare uttrycker sin personliga relation till sanningen. Han är öppen och rättfram. Han ser sin utsaga som en plikt för att genom denna förbättra situationen för och hjälpa andra människor. Det han säger är inte trivialt eller ofarligt. Genom att säga det han säger riskerar han sin egen ställning. Han väljer att tala sanning istället för att ljuga eller hålla tyst. Han tar risken att förlora vad han har istället för att tänka på sin säkerhet. Han väljer kritik snarare än smicker. Han säger vad han anser moraliskt riktigt att föra fram snarare än agera i ett snävt egenintresse eller tillåta sig vara moraliskt likgiltig.

Poängen är således inte att det som sägs är sanningen. Sanningen måste man som politiskt medveten medborgare själv finna. Poängen är att sammanhanget och talarens inställning gör det troligt att han säger det han själv på djupet och efter noggrann reflektion anser vara sant. Det är därför trovärdigt.

Vår slutsats och uppfattning är att vi i dag skulle behöva mycket mer parrhesia.